

Komi mütoloogia nüüdiskunstis

Kirjandus ja teater

Nagu suur osa soome-ugri kirjandusest, toetus ka komide kirjandus sünnihetkel rahvaluule traditsioonidele, süžeedele, motiividele ja kujunditele. Kusjuures selgelt eristuvad perioodid, mil komi kirjanikud ja poeedid kõige sagedamini pöördusid suulise rahvaloomingu poole, iga kord seda uute mõtete ja sisuga täites. Folkloorse kirjanduse omandamise esimene etapp on seotud sürjakomi kirjanduse allikate juures seisnud kirjanikega: Ivan Kuratov, Georgi Lõtkin, Pjotr Klotškov.

Ivan Kuratov (1839–1875) orienteerus maailma ja vene kirjanduse klassikale (sellest räägivad piibli- ja antiikmütoloogia tegelased, tõlked ja luuletused Rudaki, Béranger', Heine, Schilleri, Žukovski jpt ainetel), kuid komi suuline rahvapärismus, sealhulgas komi mütoloogia, polnud tema loomingus sugugi vähem tähtis allikas. Tema luule on tulvil sürjakomi mütoloogilisi tegelasi (Jen, Voipel', nõid, Pam, kurivaim, varihing, hing, Kul', Antus (Omöl'), surm, teine ilm), kuid selles leidub ka terveid sürjakomide "teise" maailmaga seotud kalendri-, pulma-, matuse- ja mälestuskombestiku süžeesid. Kõige ilmekamalt kajastub sürjakomi mütoloogia kahes suures, kuid kahjuks väga fragmentaarselt säilinud teoses: poeemis *Jag Mort* (aastaist 1866–1875, vt Paluinimene) ja dramaatilises poeemis *Pama* (aastaist 1859–1860, vt Pam). Esimesest, mis oli lõpetatud, on säilinud mõned üsna suured fragmendid: *1., 2., 3., 4. täiendus esimesele Jagmorti laulule* (1870–1873), *Jagmort ja kaja (Jagmort da jöla, 1866)*, *Poemist "Jagmort" ("Jagmort"-õs', 1873–1875)*; teisest, lõpetamata teosest on alles algus (ligi 120 rida) ja venekeelne reaalne tõlge *Pami monoloog* (1868–1869), mille komikeelne originaal pole säilinud. Siiski võib säilinud osade järgi otsustada, kuivõrd on autorikäsitluses muutunud pärimuse algsed kujud. *Jagmortis* on säilinud üksnes mõned pärimusliku karmi metsaperemehe jooned, kes hirmutas inimesi isegi pärast surma. *Pama* kujutab endast autori versiooni legendist permi ülempreestrist, milles on esitatud justkui tema Permi Stefaniga peetud traagilise võitluse eellugu.

19. sajandi lõpus ja 20. sajandi alguses algas komi kirjanduse formeerumise uus etapp, mis ammutas ainekultuuri folkloorsest kujundlikkusest ja metafoorsusest. Mihhail Lebedevi, Vassili Lõtšini, Kallistrat Žakovi, Veniamin Tšistaljovi, Viktor Savini jt looming tugineb paljuski suulise rahvapärимuse poetikale.

Kallistrat Žakovi (1866–1926) looming on huvitav selle poolest, et tema teostes seostuvad tõde ja väljamõeldis, reaalsed inimesed ja väljamõeldud tegelased, aga folkloorsed ja etnograafilised kirjeldused segunevad autori fantaasiaga. Tema olukirjeldustes, jutustustes ja muinasjuttudes kohtuvad sūrjakomi folkloorsed ja mütoloogilised tegelased Jen, Voipel', Šua, Šõpitša, Tunnõrjak, Daruk Paš, Pam, T'uvõ jt autori fantaasiategelaste Uriila, Nieganella, Lilikarpa, Džaki ja Katšamort'iga. Mõned rahvaluulest laenatud tegelased (Jen, Voipel') ei vasta alati autori tahtel oma prototüüpidele, kuid üsna huvitav on katse luua uut mütoloogiat rekonstrueeritavate ja kommenteeritavate mütopoeetiliste tekstide baasil limitismi filosoofilise teooria vaimus. Žakovi katse luua komi *Kalevalat* ei olnud edukas, kuid siiski tema eepiline poem *Biarmija* pakub huvi kõrgest klassist kunstilise teosena.

Pärast 1917. aasta revolutsiooni muutus suhtumine folklooriainestikku: muinasjutulised, mütoloogilised tegelased ja süžeed omandasid 1920.–1930. aastate kirjanduses üha allegoorilisemat vormi, kajastades “klassivõitlust”. Kui Mihhail Lebedevi (1877–1951) 1910. aastal avaldatud *Kõrt Aika* (sūrja pärimus) ja poem *Jag Mort* (1927) kujutavad endast kirjanduslikku versiooni *tunist* ja metsaperemehest, siis 1920. aastal Ust-Sõssolski (Sõktõvkar) rahvamajas lavastatud operetis *Tun* kujutatakse paganlikku šamaani juba talurahva ekspluataatori ja pimedusejüngrina. Lābinisti mütoloogiline on Lebedevi muinasjutt-poem *Kullahunnik* (*Zarn'i tšukõr*, 1926), mis kujutab endast peidetud varanduse juttude vastukaja. Nikolai Frolovi ajalooline draamailine poem *Pimedas taigas* (*Pemõd parmaõn*) on Šõpitša-Suhhanovist pajatava sūrjakomi pärimuse demütologiseeritud variant. See lavastati Komi vabariiklikus teatris 1941. aastal, viis aastat pärast kirjutamist.

Paljud erinevate folkloorižanrite, kombestiku ja rahvateatri mütoloogilised süžeed panid aluse komi dramaturgiale kui kirjanduslikule žanrile, aga seejärel jõudsid rahva- ja kutselise teatri lavadele. Veniamin Tšistaljovi kirjutatud näidendis *Pulm* (*Nõv s'etõm*), mille lavastasid 1936. aastal Pomõsdini (vene Pomozdino) rahvamaja näitlejad, on veel säilinud rahvateatri traditsioonid. Näidend kujutab endast lavale seatud pulmakombestikku: seal on alles kõik sūrjakomi Pomõsdini küla pulmadetailid ja see kestis mitu tundi. 1927. aastal anti välja Tšistaljovi ajalooline draama *Izkar*, mille aluseks olid tšuudipärimus ja legendid Permi Stefanist.

Komi mütoloogia nüüdiskunstis

Üks komi dramaturgia rajajaid Viktor Savin tõlgendab väga omapäraselt sürjakomide ettekujutust “tollest maailmast” diloogia näidendites *Paradiisis* (*Rajõn*, kirjutatud 1921, esmalavastus 1922 Komi instituudi kollektiivi poolt) ja *Rahutu hing* (*Inas'töm lov*, 1927). Surnud komi talumehe *S'uz' Mat'vei* hing rändab ringi paradiisis ja põrgus, naaseb maa peale, kuid ei leia kusagil asu, sest tema paganlikud ettekujutused surnute maailmast ei lange kokku kristlike arusaamadega rangelt struktureeritud ja äärmiselt hierarhilisest teispoolest maailmast. Tegevustikus leidub ka selliseid sürjakomi mütoloogiast pärit motiive nagu hinge saatmine üle Vaigujõe, hing külastamas neid kohti, kus ta on käinud eluajal (vrd *varihing*), usk isikliku ingli ja isikliku kuradi olemasolusse jne. Näidendid lavastas Söktövkari komi teatri näitlejate trupp (*Sökomtevtšuk – Söktövkarsa komi teatrõn vorsös' tšukör*) 1930. aastatel, seejärel lavastati neid ka Savini nimelises Komi riiklikus draamateatris, rahvateatrites ning neist tehti korduvalt raadio- ja telenäidendeid.

Komi kirjanike esimese folkloorihuvi laine tingisid kunstilise teksti näidete otsingud, folklooritekstid olid tihti kirjandusliku loomingu aluseks, mis on uute kirjanduste puhul üldlevinud. Suure isamaasõja aegne ja sõjajärgne kirjandus pöördus eepiliste ja heroiliste žanrite poole, mis ülistasid mitte rahvakangelasi, vaid silmapaistvaid kaasaegseid: M. Parhatšova *Jutustus Leninist* (1952), Serafim Popovi *Metsamuinasjutt* vägilasest metsalangetajast Alek Sanist, Vassili Juhnini *Jutustus kangelasest* (1945) NSV Liidu kangelasest V. Kisljakovist jne. 1960.–1970. aastatel olid rohkem levinud muinasjutuvormid (luuletused-muinasjutud, didaktilised muinasjutud lastele): Vassili Lõtkini *Kuldse sabaga kass* (*Zarn'i böža kan'*, 1962), *Pipilistõ kotkas* (*Pipil'istõ sököl*, 1965); Pavel Šebolkini *Kartmatu Vaska* (*Povtöm Vas'ka*, 1963); Gennadi Juškovi *Metsavana ja Miša* (*Vörsa d'ed da Miša*, 1964). Vassili Juhnini jutustusse *Lõõmav soo* (*Bia n'ur*, 1952) on põimitud halbade kohtadega seotud süžeed. 1970. aastail ühitavad sürjakomi kirjanikud komi erinevate etniliste rühmituste tegelased või pöörduvad süžeede poole, mis ei ole iseloomulikud sürjakomi rahvaluulele tervikuna. Selles suhtes pakub huvi Vladimir Muravjovi jutustus *Vägilane Pera Lupja kallastelt* (1966), pärimus V. Lõtkini luuletuses *Vägilane Pera* (1967), samuti vene kirjaniku Aleksandr Kleini näidendid-jutud *Elukivi* (1966), *S'udbei kaelakee* (1973), *Võlukivi ja Valge Öökulli raamat* (1977). Tema teostes on ühte tegevustikku koondunud sürja- ja permikomi mütoloogilised tegelased neenetsitelt laenatud iz'vakomide tegelastega (Hanovei, Valge Öökull jne) või sürja- ja permikomi ühiste folkloorsete tegelastega (Joma).

Seoses taastärrganud huviga oma päritolu ning komide ajaloo vastu pöördu- sid kirjanikud uuesti rahvaluule ja mütoloogia, peamiselt kombestikupärimuse

ja nõiaeepose poole. Kõige huvitavam oli neile aga esmaristija Permi Stefani kuju, sealhulgas Stefani ja Pami (tunide) võitluse teema, mis kajastus Dmitri Frolovi, Aleksandr Šebõrevi, Jevgeni Kozlovi, Vjatšeslav Babini, Aleksandr Lužikovi ja Andrei Rastorgujevi luules, Sergei Žuravljovi, Jelena Kozlova, Gennadi Juškovi proosas. Lisaks komidele huvitab Stefan ka Komi Vabariigi vene kirjanikke. Märkimist väärib siinjuures A. Rastorgujevi poeem *Permi Stefani hingeheitmine* ja S. Žuravljovi jutustus *Permi Stefan*.

Svetlana Gortšakova poolt Komi Vabariigi riiklikus folklooriteatris 1990. aastal lavastatud Oleg Uljaševi draama *Poeem jumalakodadest (Jenkolajas jölõs' poema)* aluseks on pärimus Ulljana kloostrirajamisest ning on seotud ka Stefani nimega (vt *Ull'ana, Kõska*). Elu tsüklilisuse mütoloogiline kontseptsioon on Mihhail Lipiniga kahasse kirjutatud ja folklooriteatris 1994. aastal lavastatud näidendi *Kiik (Gõtsan)* aluseks. 1998. aastal oli samas teatris O. Uljaševi ja S. Gortšakova lüürilise komöödia *Hõbelina (Ezõs' šabdi)* esietendus. Samas teatris oli 1994. aastal lavastatud Nikolai Štšukini *Nagai-lind (Nagai-lebatš)* ja 1996. aastal tema *Kuldsarveline põder (Zarn'i s'ura kör)*.

1988. aastal avaldas G. Juškov draama *Jumala tütar (Jen nõv)*, kus on dualistlikult põimunud kristlikud apokrüüfilised ja paganlikud liinid. Näidendi lavastas 1990. aastal Komi vabariiklikus Savini nimelises teatris režissöör J. Juškova.

Ülem-Ežva nõiajuttude ainetel lavastati Körtkerõsi (vene Kortkeros) rahvateatris 1997. aastal Aleksei Popovi draama *Nõiutud rada (Tunalõm ordõm)*.

Tänapäeva kirjanduse huvitav omapära on see, et mütoloogia töötlus tähendab mitte üksnes välitööde materjalide, vaid ka komi etnograafide ja folkloristide teaduslike tööde kasutamist. Selle ere näide on S. Gortšakova kirjutatud ja lavastatud draama *Jahionn (Võr kerka)* 1996. aastal, mille aluseks on A. Sidorovi monograafia *Posimine, nõidumine ja kaetamine komidel* (1928) ning muusikaline komöödia *Hõbelina*.

Muusika

Muusikas väljenduvad komi mütoloogilised motiivid, süžeed ja tegelased nõrgalt. Mütoloogia on kajastamist leidnud ainult kahes, kuigi üsna suures teoses.

Jakov Perepelitsa lõi 1960. aastatel balleti *Jag Mort*. Libretto kirjutas Gennadi Trenjov sürjakomi legendi ainetel paluinimesest, toetudes selle kirjanduslikule versioonile (M. Lebedevi poeem *Jag Mort*). Ballett esietendus 1961. aastal Komi vabariiklikus muusikateatris. Moskvas ülevenemaalisel

balletietenduste ülevaatusel teenis ballett I astme diplomi, seda näidati Kremli teatris ja kesktelevisioonis. Ballett etendus Leningradi, Kirovi, Iževski, Arhangeliski jt linnade teatrites. Kõige eredamatest episoodidest koostatud süit Karjala televisiooni ja raadio sümfooniaorkestri (dirigent E. Tšivžel) esituses salvestati Leningradi helistuudios plaadile. *Jag Mort* püsib tänaseni vabariikliku muusikateatri repertuaaris.

Teise mütoloogiaainelise teose lõi sūrja- ja permikomi tuule- ja ööjumalast Voipel'ist pajatavatele juttudele toetudes Mihhail Gertsman. Tema ballett *Voipel'* lavastati vabariiklikus muusikateatris 1996. aastal. Jumala kuju käsitletakse teoses üsna vabalt ja mittetäielikult, mitte mütoloogilise prototüübina, selle kujunemist mõjutasid J. Perepelitsa ja pärimusmuusika antagonistide Jag Morti tegelaskujud.

Kujutav ja tarbekunst

Suuremal või vähemal määral huvičius komi mütoloogia ja folkloori tegelaskujudest nii mõnigi kunstnik, kuid neid, kes suulise rahvapärimuse motiividel pidevalt maalivad, pole just kuigi palju. Oma loominguga on sidunud mütoloogiliste tegelastega Vassili Ignatov, Arkadi Mošev, Vitali Onkov, noorematest Pavel Mikušev, Juri Lissovski, Aleksandr Timušev.

Komist pärit Moskva kunstniku Vassili Ignatovi teostes on segunenud sūrja- ja permikomi legendide süžeed. See on omapärane vabagraafika. Kunstniku esimesed tööd olid pühendatud legendidele paluinimesest: sari *Jag Mort* (1950. aastatel). Samal ajal alustas Ignatov ka guašisarja vägilasest Perast, Kört Aikast, Jirkapist. Pildil *Vägilane Pera tuultemaal* leidub ka põhjatuule peremehe Voipel'i kujutis. Mitu graafilist lehte on loodud komide eellaste paganlikust kodumaast rääkivate kirjanduslike ja kujutavkunsti allikate põhjal: *Ekstaas*, *Pihlakate kummardamine*, *Esivanemate kodumaa*, *Kired* (süžee on seotud Permi Stefani tulekuga). Peale selle valmistas Ignatov eskiise ja tegi kujunduse balletile *Jag Mort*, teatrietendustele *Rahutu hing*, *S'udbei kaelakee*.

Komi Vabariigis elav permikomi kunstnik Arkadi Mošev on tuntud raamatu- ja vabagraafikuna. Üks tema õnnestunumaid töid on soome-ugri rahvajutte illustreeriv tsükkel. Mütoloogilistest tegelastest kuulub Moševi eelistus permikomi vägilasele Perale, kuigi ta pole ükskõikne ka sūrjakomi tegelaste suhtes.

Permikomi kunstnikku Vitali Onkovi teatakse graafiku, akvarellisti ja isegi puuskulptuuride tegijana. Temale on kõige lähedasemad tšuudivägilaste tegelaskujud: Pera, Kudõm-Oš ja vaimud-peremehed (põõningu-, sauna-, vee- ja põrandaalune tšuudivägilaste tegelaskujud).

Noorte mütoloogilisi motiive ja kujundeid kasutavate kunstnike seas tasub esile tuua sõktõvkarlasi Pavel Mikuševit ja Juri Lissovskit (*alias* Julis) ning uhtalast Aleksandr Timuševi (*alias* As Mort), kes maalivad õlimaale ja teevad ka graafikat. Mikušev kasutab ornamendina sageli vanapermi tähestiku tähtede stiliseeritud kujutisi, paljud tema pildid kajastavad kosmogoonilisi süžeid: maailma tekkimine munast, Jeni ja Omöl'i koostöö ja võitlus jne. Lissovski jõuab sürjakomi teemadest kaugenedes maailma mütoloogiliste motiivide ja teemadeni. Timuševi töödes on mütoloogilisi teemasid vähem, tema pildidel on konkreetsed tegelased sürjakomi mütoloogiast: Tun, Joma, Zaran' jne.

Väga huvitavad ja maalilised on ka Sõktõvkaris elava Irina Fedossova batikad. Siidimaalis kasutab ta mütoloogilisi kujundeid, peamiselt permi loomastiili kujutisi, kuid üsna omapärasel tõlgenduses.

Komi Vabariigi Meistrite Liidus on täheldatav tendents säilitada ja taasluua vanu tööstusharusid: kangakudumine, punumine, puulõige, kasetohtu-, paha- ja puutöö. Seejuures tekivad traditsiooniliste esemete ja kujundite kõrvale uued, aga pärimusest on eelistatuid põder, karu, veelinnud (pardid-soolatoosid, lusikad-luiged, fantastiliste pardi-luigekujutistega leivakarbid jne).

Mõistagi mõtestavad tänapäevakunstnikud ümber iidseid kujundeid, neis peitub teistsugune filosoofia, teine tagamõte, teine sisu, kuid mütoloogilised kujundid, komi ettekujutused sellest üksnes rikastuvad, sest neis avanevad uued, varem varjatud piirid.

O. Uljašev

Komi mütoloogia

Irina Iljina
Nikolai Konakov
Pavel Limerov
Juri Šabajev
Valeri Šarapov
Oleg Uljašev
Andrei Vlassov

<http://www.folklore.ee/ri/pubte/ee/sator/sator15/>

ISSN 1404-2011 (trükis)
ISBN 978-9949-544-64-6 (trükis)
ISSN 1736-0323 (pdf)
ISBN 978-9949-544-65-3 (pdf)
Tartu 2015

Trükis ilmunud: **Komi mütoloogia**. Irina Iljina, Nikolai Konakov, Pavel Limerov, Juri Šabajev, Valeri Šarapov, Oleg Uljašev, Andrei Vlassov. SATOR 15. Tartu 2015

Sarja toimetaja: Mare Kõiva
Toimetajad: Nikolay Kuznetsov, Asta Niinemets ja Kadi Sarv
Tõlge: Nikolay Kuznetsov ja Asta Niinemets
Korrektuur: Asta Niinemets ja Kadi Sarv
Kaane kujundus: Andres Kuperjanov
Kaanepilt: Paša Mikušev "Vastastikune seos"
Küljendus: Diana Kahre
HTML: Diana Kahre

Raamatu ettevalmistamist ja väljaandmist on toetanud Eesti Hõimurahvaste Programm. Väljaanne on seotud projektiga IUT22-5 (Folkloori narratiivsed ja usundilised aspektid).

E-raamatu valmimist toetas: EKKM14-344 Eesti keele, kultuuri ja folkloori kasutusvaldade laiendamine ja tutvustamine elektroonilistel infokandjatel.

© 2015 EKM Teaduskirjastus
© 2015 Eesti Folkloori Instituut
© 2015 EKM FO rahvausundi ja meedia töörühm